

Попович Мелінда, ст. магістратури юридичного факультету; науковий керівник – к.філос.н, професор кафедри Матвійчук А. В. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФЕНОМЕН ЦІННОСТЕЙ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

***Анотація.** У статті досліджено поняття та сутність феномену цінностей. Встановлено специфічні особливості цінностей та окреслено різні підходи до їх визначення. В рамках досягнення мети дослідження використано матеріал щодо розкриття природи цінностей, розуміння їх значення для індивіда та суспільства. З'ясовано, що уявлення про цінності в історії філософії зосереджені навколо аксіологічної триади: Істина, Добро і Краса. Показано, що в межах сучасної психології визнано роль цінностей як важливого компонента формування особистості людини.*

***Ключові слова:** цінності, аксіологія, філософія, філософське знання.*

***Аннотация.** В статье исследовано понятие и сущность феномена ценностей. Установлены специфические особенности ценностей и обозначены различные подходы к их определению. Для достижения цели исследования использованы прежде материалы по раскрытию природы ценностей, посвященные определению их значения для индивида и общества. Выяснено, что представления о ценности в истории философии сосредоточены вокруг аксиологической триады: Истина, Добро и Красота. Показано, что в рамках современной психологии признано роль ценностей как важного компонента формирования личности человека.*

***Ключевые слова:** ценности, аксиология, философия, философское знание.*

***Annotation.** The concept and essence of the phenomenon of values were investigated. The author has determined specific characteristics and values outlined different approaches to their determination. As part of achieving the objectives of the study used primarily material, to disclose the nature of values, understand their meaning for the individual and society. It was found that the concept of value in the history of philosophy centered around axiological triad: Truth, Goodness and Beauty. It is shown that within modern psychology recognized the role of values as an important component of the formation of the human person.*

***Keywords:** values, axiology, philosophy, philosophical knowledge.*

Статус цінностей і ціннісного ставлення до світу як найважливіших параметрів життєдіяльності людини зумовлений ціннісним виміром усіх аспектів людського буття – внутрішнього життя людини, різноманітних екзистенціальних аспектів буття, віри, релігії, політичного життя, матеріальних умов існування, економіки, соціального порядку, моралі, мистецтва, науки [1]. Цінності як стимули людської діяльності фактично належать до переліку фундаментальних чинників, які позначаються на розвитку суспільства. Про цінності як потужний мотиватор поведінки людини говорив ще Кант, що згодом спонукало європейських інтелектуалів до їхнього спеціального вивчення та призвело до виокремлення аксіології як самостійної філософської дисципліни [2].

Аксіологічна проблематика у ХХ ст. належить до кола наукових інтересів багатьох знаних західних філософів і науковців, серед яких – Макс Вебер, Микола Гартман, Рональд Інглхарт, Флоріан Знанецький, Аласдер Макінтайр, Талкот Парсонс, Ралф Пері, Генріх Ріккерт, Мілтон Рокіч, Жан-Поль Сартр, Уільям Томас, Шалом Шварц, Макс Шелер. Класичною спадщиною осмислення феноменів цінностей та ціннісних орієнтацій особистості вважаються праці Абрахама Маслоу, Карла Роджерса, Гордона Оллпорта та Віктора Франкла. На теренах колишнього СРСР аксіологічне знання активно розвивали ще з 60-х років ХХ ст. такі науковці, як Василь Тугаринов, Володимир Василенко, Анатолій Ручка, а згодом Сергій Анисимов, Олег Дробницький, Андрій Здравомислов, Мойсей Каган, Борис Лихачов, Віталій Сластьонін, Володимир Ядов. Упродовж останніх десятиріч в українській філософській науці ціннісну проблематику розглядали Віктор Андрущенко, Іван Бех, Євген Андрос, Галина Коваadlo, Сергій Кримський, Ярослав Любимий, Володимир Малахов, Микола Мокляк, Мирослав Попович, Сергій Пролеєв. Зокрема, світоглядно-ціннісні аспекти становлення й розвитку екологічної культури висвітлювали такі вітчизняні вчені як Тетяна Гардашук, Анатолій Єрмоленко, Федір Канак, Микола Кисельова Валентин Крисаченко, Віталій Лях, Микола Хилько.

У ході написання статті ми скористалися напрацюваннями когорти сучасних російських філософів – Надії Асташевої, Геннадія Вижлецова, Едуарда Гірусова, Дмитра Леонтьєва, Микити Моїсеєва, Миколи Розова, В'ячеслава Стьопіна, Михайла Яницького. У роботах усіх вказаних вище авторів філософську категорію «цінність» представлено як загальнометодологічний орієнтир, що зрештою зумовило її широке застосування у науково-дослідній практиці. Наведеними вище обставинами й зумовлена актуальність теми нашої статті.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних вчених здійснити дослідження такого важливого філософського феномену як цінності.

Становлення ціннісної теорії прийнято пов'язувати з творами П. Лапі та Е. фон Гартмана початку ХХ ст., у яких терміном «аксіологія» позначено новий і самостійний розділ філософії, присвячений ціннісній проблематиці [3]. Зауважимо, що ХХ ст. узагалі часто визначають як століття експансії аксіологічного підходу в науках про людину, культуру та суспільство, що призвело до надання аксіології особливого статусу.

Водночас, український філософ А. Матвійчук вказує на те, що парадокс аксіологічної теорії полягає в тому, що попри масштабні дослідження її засадничих понять «цінність» і «ціннісні орієнтації», їхнє змістовне визначення залишається і до сьогодні актуальним та дискусійним питанням [4, с. 175–176]. Дослідник, спираючись на спеціальний аналіз, виокремлює істотні характеристики феномену цінностей: (1) цінності – це антитеза фактичному стану (суще) та варіант більш прийнятного або бажаного, а відтак такого, до чого варто або необхідно прагнути (належне); (2) цінності, у разі прийняття їх індивідом, складають собою весь його душевно-духовний світ, сповнюючи смыслом усе життя; (3) система цінностей постає теоретичною основою діяльності й особистості, і суспільства; (4) цінності зумовлюють процес предметно-практичної діяльності змістовно, йдеться про вплив останніх щодо мотивів (дія з поваги до певних цінностей) або вибору цілей (дія задля досягнення окремих цілей) [4, с. 184]. Названі характеристики цінностей допомагають збагнути їх сутність та зрозуміти їх значення для повсякденної практики.

Один із перших українських дослідників ціннісної проблематики А. Ручка виокремив також чотири групи визначень поняття «цінність»: 1) цінність як здатність речей, ідей (тощо) виступати в якості засобу задоволення потреб людей і соціальних груп; 2) цінність як значущість речей, ідей (тощо) для життєдіяльності суб'єктів; 3) цінність як специфічна форма відносин між суб'єктом із об'єктом з приводу задоволення потреб суб'єкта; 4) цінності як специфічні утворення в структурі індивідуальної або суспільної свідомості, що виступають як ідеали й орієнтири особистості та суспільства [5, с. 128–132].

Прикметно, що німецький філософ М. Гартман у фундаментальній праці «Етика», вибудовуючи власну теорію моралі, ув'язує її з теорією цінностей. Філософ доводить, що моральні цінності виражають належне і тому суб'єктивно мисляться для людини вимогою, яку належить виконувати [6, с. 221]. Оскільки належне визначається цінностями, то людина зобов'язана вирішити завдання пізнання цінностей і долучення до них. Долучення до цінностей, на думку Гартмана – це умова людськості та пріоритетне завдання для етики, до предметного поля якої належать норми, заповіді та, власне, цінності [6, с. 100–101].

Важливими у контексті розуміння такого важливого філософського феномену як цінності є міркування з цього приводу російського

дослідника Д. Леонтьєва, який поняття «цінність» зставляє із діяльністю спрямованою на досягнення ідеалу, проте діяльністю належною. Так, зарахування цінностей до трьох різних груп явищ дало змогу сформулювати уявлення про три форми їхнього існування: 1) суспільні ідеали – вироблені суспільною свідомістю та наявні в ній узагальнені уявлення про досконалість у різних сферах суспільного життя; 2) предметне втілення цих ідеалів у діяннях або творах конкретних людей; 3) мотиваційні структури особистості («моделі належного»), які спонукають її до предметного втілення у своїй поведінці та діяльності суспільних ціннісних ідеалів. Леонтьєв наголошує, що такі три форми переходять одна в іншу – схематично так: суспільні ідеали після засвоєння особистістю починають як «моделі належного» спонукати її до активності, у процесі якої відбувається предметне втілення цих моделей; предметно втілені цінності, своєю чергою, стають основою для формування суспільних ідеалів і т.д. за нескінченною спіраллю [3].

Американський філософ Р. Пері визначав цінність крізь призму «інтересу». Інтерес в американського вченого мислиться і джерелом, і критерієм поділу цінностей: джерелом – для людини цінним, з точки зору Пері, є бажане; критерієм – за своїм характером цінності можуть бути екзистенціальними (ті, що переживає особистість) та ідеальними (ті, що постають для особистості метою). Окрім цього, Р. Пері розподіляв цінності на повторні (статеві потреби, потреби їжі тощо) та прогресивні, змінюваність і розвиток яких залежать від їхнього задоволення (наприклад, слава). Основними показниками в градації системи цінностей теорії Пері є правильність (correctness), інтенсивність (intensity), залученість (inclusiveness) [7].

Натомість поляк К. Котловскі вказував на те, що поняття цінностей є досить вживаним у доволі різних контекстах, отож і має значну кількість визначень. При цьому зміст відповідних дефініцій залежить від того, чи є їх автор матеріалістом чи ідеалістом, на що також накладається професійний статус автора визначень – у соціолога, психолога або економіста вони будуть різними [8, с. 34]. Своєю чергою польський дослідник А. Шолтисек у своїх міркуваннях наголошує на необхідності уточнення в якому контексті розглядається людина (сім'я, суспільство, держава) і лише після цього вважає доречним переходити до процесу безпосереднього розгляду цінностей, їх природи, класифікацій та ієрархій [9, с. 273].

Загалом різні дослідники виявляють однакості у баченні цінностей як особливих стандартів або норм, що детермінують вибір та оцінювання поведінки людей, тобто як специфічних культурно-універсальних мотивацій людської діяльності. Шляхом аналізу наведених вище трактувань феномену цінностей можемо виокремити такі їхні істотні характеристики: (1) цінності – це антитеза фактичному стану (суше) та варіант більш прийняттого або бажаного, а відтак такого, до чого варто або необхідно

прагнути (належне); (2) цінності, у разі прийняття їх індивідом, складають собою весь його душевно-духовний світ, сповнюючи смыслом усе життя; (3) система цінностей постає теоретичною основою діяльності й особистості, і суспільства; (4) цінності зумовлюють процес предметно-практичної діяльності змістовно, йдеться про вплив останніх щодо мотивів (дія з поваги до певних цінностей) або вибору цілей (дія задля досягнення окремих цілей). Сформульовані характеристики цінностей видаються узгодженими та таким, які можна доповнити узагальненими ознаками цінностей, запропонованими американськими науковцями Ш. Шварцем і В. Більські: (1) цінності як переконання можуть зазнавати емоційного впливу; (2) цінності як бажані людиною цілі та спосіб поведінки сприяють досягненню жаданих цілей; (3) цінності як трансцендентні феномени можуть належати до різного роду дій і життєвих ситуацій; (4) цінності спроможні виконувати функцію стандартів морально-етичного вибору або засобу оцінювання певних явищ; (5) цінності є елементами різноманітних систем ціннісних пріоритетів і ієрархій [10].

Необхідно також наголосити, що формування уявлень про цінності в історії філософії зосереджене саме навколо аксіологічної тріади: Істина, Добро і Краса. Дослідники пояснюють цей момент визнанням різними мислителями того факту, що в структурі ціннісного світу виділяються три аксіологічні координати – епістемічна, етична й естетична. Зрештою ще у вченні Платона йшлося про взаємозв'язок Істини, Добра, Краси як іпостасей вищого Блага, а саме вчення вважається першою найбільш універсальною моделлю філософської теорії цінності [12]. Апелюючи до класичної аксіологічної тріади – Істина, Добро і Краса, німецький мислитель М. Гартман здійснив поділ цінностей на основні та конкретні [6, с. 368]. Основні цінності характеризують різні способи поведінки людини і є фундаментальними для всіх моральних цінностей, серед яких центральне належить благу, до якого примикають цінності шляхетності, повноти й чистоти. Конкретні цінності – за Гартманом, «цінності-чесноти», охоплюють (1) цінності античної моралі – справедливість, мудрість, хоробрість, володіння собою; (2) цінності християнства – любов до ближнього, правдивість та щирість, надія та вірність, довіра і віра, скромність, смиренність, дистанція, цінності зовнішньої поведінки; (3) особлива група цінностей – за Гартманом це любов до дальнього, чеснота дарування та особиста любов.

Відзначимо, що нині у ціннісній теорії існує ціла низка класифікацій та типологій цінностей. З одного боку, це говорить про відкритість аксіологічного дискурсу, з іншого – вказує на те, що змістовне наповнення основних поняття ціннісної теорії (цінності, ціннісні орієнтації, зрештою, аксіологічний потенціал) залежить від того, у які соціокультурні контексти вони занурені, а також філософської позиції їх авторів.

Варто також відзначити, що в межах сучасної психології визнано роль цінностей як важливого компонента формування особистості людини. Щоправда, усвідомлення цього відбулося порівняно не так давно. Практично упродовж усього ХХ ст. щодо проблематики формування особистості панівними визнавали дві парадигми – асоціальну та пансоціальну [11]. Перша передбачає розгляд дослідниками (зокрема, З. Фрейд, Б. Скіннер, К. Роджерс впливу різних факторів соціальної природи на розвиток особистості, зокрема тиску різноманітних чинників, до якого людина з більшим або меншим успіхом пристосовується: підкоряється, адаптується, бореться, обходить тощо. Прихильники пансоціальної парадигми (переважно радянські послідовники марксизму) вбачали у соціальних матрицях основу формування особистості. Втім, асоціальна та пансоціальна парадигми – це крайні полюси трактування процесу формування особистості та її соціалізації. Відтак приймаємо позицію російського науковця Д. Леонтьєва, який стверджує про актуальність для сьогодення нової парадигми, відображеної у понятті «культурно-історична психологія». Сутність парадигми полягає в тому, що культура та суспільство – це не просто зовнішні умови, але й матеріал індивідуального розвитку, оскільки можливе їхнє «привласнення», перетворення на власне надбання, на елементи внутрішньої організації особистості. Такий процес складається з різноманітних трансформацій, які визначаються внутрішнім зусиллям особистості щодо сприйняття культурно-історичного матеріалу, зокрема цінностей суспільства [11].

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що в межах сучасної аксіологічної теорії залишається актуальним і дискусійним питання змістовного визначення понять «цінність». На сьогодні напрацьовано значний матеріал, щодо розкриття природи цінностей, розуміння їх значення для індивіда та суспільства, в тому числі в освітньому контексті.

На підставі проведеного дослідження можемо зауважити, що цінності становлять собою весь душевно-духовний світ індивіда, наповнюючи смыслом усе його життя. При цьому система цінностей постає теоретичною основою діяльності особистості та суспільства. Надзвичайно важливим для розуміння значення цінностей є той факт, що вони зумовлюють процес предметно-практичної діяльності визначають її мотиви та вибір цілей. Фактично є підстави стверджувати, що через цінності, що їх сприймає індивід, задається певний тип її життєдіяльності. Цінностями ж визначається суспільний культурний простір, як основа формування особистості.

1. Слостенин В. А. Аксіологический аспект содержания современного педагогического образования / В. А. Слостенин, Е. И. Артамонова // Пед. образование и наука. – 2002. – № 3. – С. 4-9. 2. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – С. 9.

3. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15–26.
4. Матвійчук А. В. Екологічна деонтологія: філософсько-методологічне осмислення наукових перспектив: монографія / А. В. Матвійчук. – Рівне : О. Зень, 2014. – 400 с.
5. Ручка А. А. Ценностный подход в системе социологического знания / А. А. Ручка. – Киев : Наукова думка, 1987. – 156 с. 6. Гартман Н. Этика / Н. Гартман; Пер. с нем. А. Б. Глаголев, Ред. Ю .С. Медведев, Д. В. Складнев. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 708 с. 7. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15–26. 8. Perry Ralph Barton. General Theory of Value: Its Meaning and Basic Principles Construed in Terms of Interest / Perry Ralph Barton. – Harvard University press, 1950. – 702 p. 9. Kotłowski K. Filozofia wartości a zadania pedagogiki / K. Kotłowski – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968. – 216 s. 10. Szoltysek Adolf Ernest. Filozofia pedagogiki : podstawy edukacji : teoria, metodyka, praktyka / Adolf E. Szoltysek – Katowice : Esse, 2003. – 584 s. 11. Schwartz S. Toward a universal psychological structure of human values / S. Schwartz // J. of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 53. – P.550–562. 12. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья вторая) / Д. А. Леонтьев // Вестник Моск. ун-та. – 1997. – № 1. С. 20–27. 13. Марчук М. Г. Концептуальні витоки аксіології знання // Наукові записки Тернопільського державного університету. Серія : Філософія, економіка, соціологія / М. Г. Марчук. – № 4 – Тернопіль, 2000. – С. 100–105.